

PALOTÁS ZSOLT

Keresztény rabszolgák a Barbarikumban

Források a muzulmán kalózkodás
16–18. századi történetéből

TANULMÁNYOK

„A berber kalózkodók a természet pestisei, az emberiség dögvészei, a szabadság zsarnokai, az egyetemes ártatlanság hóhérai, akik olyan kegyetlenséggel okoznak kárt, ami a többi ember számára ismeretlen, és mely továbbá felülmúlja az országukban született tigrisek és oroszlánok kegyetlenségét is.”¹ Pierre Dan (?–1649) francia trinitárius, szabadító rendi szerzetes korántsem hízelgő megállapítása jól jellemzi korának nyugati, keresztény államainak és azok lakosainak véleményét az észak-afrikai muzulmán városokról és emberekről.

Jelen tanulmány célja, hogy elsősorban a keresztény forrásokon keresztül és a szakirodalom alapján bemutassa és megvizsgálja az Oszmán Birodalom észak-afrikai tartományairól és a muzulmán kalózkodásról kialakult kortárs keresztény képet. Az egyes forráscsoportokat áttekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a kép igen színes volt. Némely esetben, ahogyan Dannál is olvashatjuk, nagyon negatív és lesújtó vélemény alakult ki. Ezzel szemben a nyugati konzulok értékelése számos esetben reálisabb volt. Ezen objektivitás egyik oka az volt, hogy az eseményekhez külső szemlélőként, nem pedig „szenvetű” résztvevőként tudtak viszonyulni.

Az elemzés a kapcsolatok széles csoportját vizsgálja meg, hiszen a nyugati keresztény világ a kora újkorban számos ponton érintkezett a Mediterráneum térségével, így az észak-afrikai oszmán tartományokkal is. Az élet minden területét átszötte az iszlám és a keresztény civilizáció találkozási pontja. Több királyság számos alattvalója indult Észak-Afrikába, és tért át ott az iszlám hitre. Ezek a személyek jelentős pozíciókat kezdtek betölteni Algír, Tunisz és Tripoli társadalmában, hadseregében és politikai vezetésében. A fenti tényezők mellett az egyes nyugati államok katonai és gazdasági érdekeiknek is érvényt próbáltak szerezni, vagy legalábbis megegyezni, kapcsolatokat kiépíteni ezen területekkel.

A kalózkodás a 17. században élte az aranykorát, így volt ez a földközi-tengeri muzulmán kalózkodás esetében is. Ekkor a muzulmán kalózkodók szabadon tevékenykedhettek. A 16. századtól kezdődően egészen a 19. század közepéig a nyugatiak szemében a keresztény rabok kérdése az egyik legfontosabb megoldan-

¹ „Corsaires de Barbarie, qu'on peut appeler les fléaux de la nature, les pestes du genre humain, les tyrans de la liberté commune, & les bourreaux universels de l'innocence, qu'ils violentent sans cesse par des cruautés inconnues au reste des hommes, & qui surpassent de beaucoup celle des tigres des lions qui naissent en leur pays.” Dan, 1646. 4.

dó probléma volt. A 18. századot követően és elsősorban a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson (1814–1815) a nyugati államok elhatározták a kalózkodás felszámolását. Ezt a feladatot azonban nem lehetett egyik napról a másikra végrehajtani. A bécsi kongresszust követően 15 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy X. Károly francia uralkodó pontot tegyen a muzulmán kalózkodás végére, és 1830-ban annektálja Algírt.

Források és szakirodalom

A nyugat-európai államok muzulmán kalózkodásról kialakult képét több forráscsoporton keresztül lehet megvizsgálni. A tanulmánynak nem célja, hogy az arab, illetve oszmán-török nyelven íródott forrásokat felhasználja. A kutatás jelen szakaszának a keresztény források feldolgozása és bemutatása a feladata. Fontos megjegyezni azt, hogy a korszak keresztény beszámolóí, sőt a 19. század történetírói általában figyelmen kívül hagyták az arab, illetve török nyelvű forrásokat.² Felmerülhet, hogy így hiányos képet kapunk a valós állapotokról, ezért a keresztény források állításait a modern szakirodalomban napvilágot látott kutatási eredményekkel vettem össze munkám során.

A 16–17. századi keresztény források, melyek az észak-afrikai területekről szólnak, igen változatosak. Többek között hasznos információkat találunk a volt rabok beszámolóiban, a nyugati utazók leírásaiban, az irodalmi művekben, a szabadító szerzetesek írásaiban és a keresztény államok konzuljainak jelentéseiben.

Algír kora újkori történetének elengedhetetlen forrásai Diego de Haëdo munkái. Haëdo bencés szerzetes volt, akinek születési idejéről nincsenek megbízható adataink. Sokkal inkább ismertebb életének az a szakasza, amikor Algírban raboskodott 1578 és 1581 között. Munkájában, a *Topographie et Histoire Générale d'Algerben* (1612)³ összefoglaló képet adott a 16. századi Algírról, társadalmáról, politikai vezetéséről és kalózkodásáról.⁴ Szemléletesen mutatta be a keresztény rabok sorsát Emanuel D'Aranda is. D'Aranda munkájában, a *Relation de la Captivité & Liberté*ben (1662) többek között saját fogságának történetét is leírta.⁵ A 405 oldalas műből megismerjük elfogásának körülményeit, az algíri rabszolgapiac működését, az algíri rabszolgabörtön, az úgynevezett *bagno* felépítését és a rabok életét is.

A fenti két személy mellett Miguel Cervantes irodalmi alkotásából, a *Don Quijotéból* (1605, 1615) is képet kapunk a rabszolgák sorsáról Észak-Afrikában.⁶ Habár ez a munka szépirodalmi alkotás, bizonyos fenntartások mellett forrás értékűnek tekinthető, mivel a mű valós élmények feldolgozásán alapszik. Cervantes

2 Pennell, 1998. 61–79.

3 Az irodalom ismertetése során a főszerzőben a monográfiák és szépirodalmi alkotások első kiadási évét tüntetem fel. Az általam ténylegesen használt, újra kiadott munkák kiadási éveit a lábjegyzetben közlöm.

4 Haëdo, de, 1998; Haëdo, de, 1870–1871. Diego de Haëdónak a *Topografia* mellett számos egyéb írása is megjelent: Haëdo, de, 1612/a; Haëdo, de, 1612/c, Haëdo, de, 1612/d. Clissold, 1977. 167.

5 Aranda, D', 1662. D'Aranda munkájának angol fordítása is megjelent: Aranda, D', 1666.

6 Cervantes Saavedra, de, 2005. 530–583.

1571. október 7-én részt vett az oszmánok és a spanyolok között zajló lepantói csatában, ahol a karját is elveszítette. A spanyol író hazatérése során algíri kalózok elfogták a tengeren, ezt követően több évig raboskodott Algírban, míg végül 1580-ban ismét visszanyerte szabadságát.⁷ Cervantes munkája mellett egyéb irodalmi alkotásokat is találunk a mediterrán, így a muzulmán kalózkodásról. Giovanni Boccaccio a *Dekameron*ban (1353) is írt erről,⁸ emellett a 18. században, 1719-ben Daniel Defoe is beszámolt főhőse, Robinsón Crusoe kalandjairól a marokkói kalózokkal.⁹

A következő forráskategóriát a szabadítórendek, például a mercedáriusok és a trinitáriusok beszámolóí adják. A legjelentősebb ilyen beszámoló a rabok helyzetének leírásáról Pierre Dan munkája, az *Histoire de Barbarie et de ses corsaires* (1637).¹⁰ Dan munkájában negatív képet festett a muzulmán városokról. A negatív ábrázolásnak megvoltak a céljai, hiszen a szabadításokhoz szükséges pénzt elsősorban alamizsnagyűjtésből tudták a rendek előteremteni Európában, így a rendnek szüksége volt arra, hogy a rabok sorsát minél sanyarúbban mutassa be. Az elfogottakkal való bánásmód leírása mellett Dan beszámolójában számos egyéb hasznos információval is szolgált az algíri flotta nagyságáról, a rabszolgák összetételéről, illetve számuk alakulásáról. A rabszolgák számának megállapítása során természetesen némely esetben túlzott, azonban az arányokat jól érzékeltette.¹¹

Külön forráscsoportot képeznek a nyugati konzulok, állami hivatalnokok és utazók beszámolóí, jelentései. Ilyen forrás például Laurent D'Arvieux (1635–1702), XIV. Lajos francia uralkodó Algírba küldött követének jelentései Algírról 1674–1675-ben. D'Arvieux emlékiratai, a *Mémoires du chevalier d'Arvieux* 1735-ben jelentek meg Jean-Baptiste Labat (1663–1738) szerkesztésében.¹² A francia lovag emlékirataiból képet kapunk az algíri flottáról és a muzulmán kalózkokról is. D'Arvieux írásai mellett hivatalos állami források a nyugati államok által az észak-afrikai területekre küldött konzulok jelentései is. Diplomataik pedig szép számban tevékenykedtek a Maghrebben a 17–19. században. Thomas Bakert, az angol korona konzulját 1677-ben nevezték ki Tripoliba, ahol nyolc évig látta el megbízatását. Baker naplójának modern, bevezető tanulmánnyal ellátott közlése R. C. Pennell nevéhez köthető: *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa*.¹³ Anglia mellett Franciaország is nagy számban küldött konzulokat az Oszmán Birodalomba.¹⁴ Rajtuk kívül a Holland Köztársaság, mely a tengeri hatalmak közül leginkább törekedett a tárgyalásos megegyezésre, szintén küldött diplomataikat Észak-Afrikába.¹⁵ Holland beszámolóí maradtak fenn a *Staten Generaal* konzuljainak működé-

7 Watts, 1891. 21–30.

8 Boccaccio, 1980. 401–408. (Ötödik nap, második novella).

9 Defoe, 1960. 19–26.

10 Dan, 1646.

11 A keresztény rabszolgák számának meghatározásához ld.: Davis, 2001; Davis, 2003.

12 Arvieux, D', 1735.

13 Pennell, 1989.

14 Többek között Fodor Pál tanulmányában az izmiri francia konzul, Jean Dupuy tevékenységét vizsgálja: Fodor, 1999.

15 Krieken, van, 1976.

séről. Többek között a hollandok tuniszi konzuljának, Thomas Heesnek a beszámolója is, mely a *Revue Africaine* című folyóiratban került közlésre G. H. Bousquet és G. W. Bousquet-Mirandolle munkájának köszönhetően.¹⁶

A 19. század nyugati szakirodalma elsősorban a fenti forráscsoportok felhasználásával próbálta leírni az Oszmán Birodalom ezen területeinek politikai, gazdasági és katonai viszonyait. A munkákra igen gyakran jellemző volt az elfogultság. Többek között ilyen mű Robert Playfair *Scourge of Christendom* (1884) című könyve is, amely már a címében is jelzi a negatív hozzáállást.¹⁷ A muzulmánok Észak-Afrikában nem voltak mások, mint a „keresztény világ istencsapása”, ha tetszik, büntetése. Stanley Lane-Poole az 1890-ben megjelent, *The Story of the Barbary Corsairs*-ban sem ment túl ezen az állásponton, és a muzulmánokat negatívan tüntette fel.¹⁸

A kutatásban a II. világháború utáni időszak változást hozott. A nyugat-európai kutatók már megpróbálták árnyalni a Maghreb ezen városairól kialakított képet. Azonban a munkák még mindig a keresztény forrásokra támaszkodtak. A legjelentősebb ezek közül Godfrey Fisher munkája, a *Barbary Legend* (1957), mely diplomáciai forrásokat használt fel Anglia és a berber államok kapcsolatainak leírása során.¹⁹ Emellett a Mediterráneum 16. századi történetének tanulmányozásában jelentős előrelépés a Fernand Braudel által írt *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949) című monográfia is.²⁰ A 20. század második felében egyre nagyobb számban jelentek meg monográfiák az észak-afrikai államok történetéről, melyeket már nem jellemezett az elfogultság. Peter Earle könyve, a *Corsairs of Malta and Barbary* (1970) már egymás mellett vizsgálta a muzulmán és a keresztény (máltai) kalózkodást a Földközi-tengeren.²¹ Emellett a mediterrán kalózkodás történetének jelentős kutatóját, Salvatore Bonót emelhetjük ki, akinek munkássága minden tekintetben úttörő jelentőségű.²² Bono összetett módon mutatja be a földközi-tengeri kalózkodást. Earle-hez hasonlóan kiemeli abban a muzulmánok mellett a keresztények szerepét is. Továbbá részletesen vizsgálja a kalózkodások szervezését, lefolyását és a zsákmány sorsát.

A keresztény Európa és az oszmán Észak-Afrika

A források és a szakirodalom vázlatos áttekintését követően vizsgáljuk meg a keresztény Európa és az oszmán Észak-Afrika között kialakult viszonyt. A nyugat-európai államok az Oszmán Birodalommal való kapcsolataik során kerültek érintkezésbe

16 Bousquet–Bousquet-Mirandolle, 1957.

17 Playfair, 1884.

18 Lane-Poole, 1890.

19 Fisher, 1957.

20 Braudel, 1987. A kalózkodásról: 915–941.

21 Earle, 1970.

22 Bono, 1964; Bono, 2000; Bono, 2009. További munkák a Mediterráneum kora újkori történetéhez az Alain Blondy által írt bibliográfiában: Blondy, 2003.

ezen területekkel. Az oszmán-törökök megjelenése Észak-Afrikában Hajreddin Barbarossa tevékenységéhez köthető. Barbarossa volt az, aki 1519-ben a spanyolokkal folytatott harcok során felajánlotta Algírt az egyiptomi hadjáratot éppen győztesen lezáró I. Szelim szultánnak.²³ Az oszmánok ezeken a területeken három közigazgatásilag különálló területet, szandzsákat hoztak létre, melyek élére beglerbégeket vagy kormányzókat neveztek ki. A szandzsákok keletről nyugat felé haladva a következők voltak: Tripoli, Tunisz és Algír.

Ezek a területek széles körű autonómiát élveztek a birodalmon belül, hiszen az oszmán flotta legütőképesebb alakulatait adták. Az autonómia egyik formális megnyilvánulása volt a kaftán küldése Isztambulba. A modern szakirodalomban igen gyakran nevezik a fenti területeket kormányzóságoknak (regency, régence), amivel hangsúlyozzák a tartományok kivételes jogállását a birodalmon belül. A 17. század során az oszmánokkal való viszonylag laza kapcsolatnak köszönhetően – hiszen a birodalom központja messze volt – a kormányzóságok élénk diplomáciai tevékenységet kezdtek folytatni a nyugati államokkal. A kapcsolatok kialakítására a kereskedelem biztosítása, a keresztény rabszolgák kiszabadítása érdekében volt szükség. A muzulmán városok igen jelentős kalóz- és zsákmányszerző tevékenységet folytattak a kora újkorban.

A nyugat-európai források általában nem tettek különbséget az egyes észak-afrikai területek között és azokat egésként kezelték. Például ha egy keresztény hajót muzulmánok támadtak meg a tengeren, a leírásokból szinte sosem derül ki, hogy a támadók algériaiak, tunisziak vagy éppen tripolisziak voltak-e. Ez félrevezető, mivel a városok bizonyos időszakokban eltérő politikát folytattak, sőt időnként egymással is rivalizáltak, illetve háborúztak.²⁴

Az angolszász szakirodalomban igen elterjedt meghatározás a „barbary states” elnevezés az észak-afrikai területekre. Mit jelentett a „barbary” kifejezés?²⁵ A szó eredete kettős. Maga a barbár fogalom az arab nyelvben is megtalálható, mely alatt Észak-Afrika lakatlanságát (*ber*), illetve az arabok számára érthetetlen nyelven beszélő embereket értették (*barbara*).²⁶ Az arab mellett a „barbár” fogalom már az ókori nyelvekben is ismert volt. A görögök az általuk civilizált nyelven, vagyis görögül nem tudó embereket tekintették barbárnak. A rómaiak az Imperiumon, vagyis a Római Birodalmon kívül lakó, nem romanizált, illetve vad népességet értették barbár alatt.²⁷ A nyugat-európai, illetve amerikai szakirodalom az észak-afrikai területekre is ezt a meghatározást használta, mivel az kívül esett az általuk civilizáltak tartott európai kereszténységen. *Barbarikum* alatt az Afrika nyugati részétől

23 J. Nagy, 1998. 45. Észak-Afrika 16. századi történetéhez ld.: Julien, 1970. 273–302.; Naylor, 2009. 114–124.

24 Például 1755 és 1756 között Tuniszt megtámadta az algíri bej. A konfliktus során a tuniszi bej Manoel Pinto de Fonsca (1741–1773) nagymestert kérte meg, hogy segítsen a város megvédésében. Egyébként ez a szokatlan esemény volt a Máltai Lovagrend flottájának utolsó nagyobb tengeri vállalkozása. Atauz, 2008. 147.

25 A „barbary” fogalom értelmezéséhez: Maameri, 2008. 70–76.

26 Uo. 72–73.

27 Uo. 73.; Mercier, 1871. 421–426.

egészen Egyiptomig terjedő területet értették, melybe beletartoznak nemcsak az oszmánok területei, hanem a Marokkói Királyság városai is.

A „*barbary*” elnevezést nemcsak az adott területre, hanem az ott kalóztevékenységet folytató személyekre és a városok lakosaira is alkalmazták. Az ilyen embereket „*barbary pirates*”-nek nevezték. Ez a meghatározás félrevezető lehet, mivel a kora újkori kalózkodásnak két eltérő, meghatározott sajátosságokkal rendelkező kategóriája létezett. A Mediterráneumban egészen a 17. századig nem volt használatos a *piraterie*, tengeri banditizmus és a *pirate*, tengeri rabló szó. A 17. század elejéig a források *course*-ről, kalózkodásról és *corsaire*-ről vagy korzáróról, kalózról számoltak be. A 17. századtól kezdve mindkét tevékenység megtalálható a Földközi-tengeren.

Az elnevezések olyan hajóst takartak, aki főként fosztogatásból élt. A tengeri bandita és a korzáró között a lényeges különbség az volt, hogy az utóbbi tevékenysége megengedett hadviselés volt, melyre szabályos hadüzenet, kalózlevél, oltalomlevél adott felhatalmazást. A Földközi-tengeren minden hatalom elismerte a kalózkodást mint a háború egyik megnyilvánulási formáját. A keresztények ugyanúgy fosztogattak a tengeren és a partokon, mint muszlim társaik.²⁸ A legjelentősebb keresztény kalózkodók a Máltai Lovagrend és a Szent István Lovagrend tagjai voltak.²⁹ Időnként nehéz volt különbséget tenni korzáró és kalóz között. Osztom a modern szakirodalom megállapítását, mely szerint a meghatározott jogi keretek között zajló akciókban részt vevő muzulmán személyeket is korzáróknak kell tekintenünk, nem pedig „*barbary pirates*”-nek.

A rabszolgáság kérdéskörét is ennek megfelelően kell vizsgálnunk és értékelnünk. Nemcsak keresztények éltek rabláncon Algírban, Tuniszban vagy Tripoliban, hanem nagy számban voltak muzulmánok is fogságban Máltán, melyet Peter Earle a „*keresztény kalózkodás fővárosának*” nevezett.³⁰ Továbbá jelentős, keresztények által fenntartott rabszolgapiac működött az észak-itáliai Livornóban is.

A korábbiakban jeleztük, hogy a kormányzóságok széles körű autonómiát élveztek az Oszmán Birodalmon belül. Az egyes területek élén hivatalosan a Porta által kinevezett beglerbégek álltak. Azonban a hatalom a janicsárok vezetői, illetve azok testülete, az *odzsak* kezében volt.³¹ Emellett a 17. századtól kezdve a hatalom igazi birtokosai egyre inkább az úgynevezett *dejek* (*dey*) és *bejek* (*bey*) voltak.³² A társadalomban és a politikai életben ezen két hatalmi tényező mellett jelentős szerepet töltöttek be a kalózhajók kapitányai, vagyis a *raiszok* (arab: *ra'is*) is. A kormányzóságok gazdasági élete és jóléte nagyban függött a sikeres kalózakcióktól. Algír akkor fejlődött, olvashatjuk Braudelnél, amikor annak kalózzai eredményesek

28 Braudel, 1987. 916–917.

29 Eickhoff, 2010. 162–167.

30 Earle, 1970. 97.

31 A tuniszi janicsárok történetéről kitűnő tanulmányt írt Pignon 1956-ban: Pignon, 1956.

32 Az Algíri szandzsák magasabb szintű vezetéséhez ld.: Wolf, 1979. 51–90. A Tuniszi szandzsákhoz pedig: Sebagn, 1989. 69–87.; Abun Nasr, 1982.

voltak.³³ A nyugati államok először a kalózkciók révén kerültek kapcsolatba a városokkal.

Kalózkodás és rabszolgaság

A kalózkodás iránya más és más volt Algír, Tunisz és Tripoli esetében.³⁴ Egy közös elem azonban mindig megtalálható volt, nevezetesen a folyamatos és szüntelen harc a máltai Szent János Lovagrend és a Spanyol Birodalom ellen. A muzulmánok, ahogyan keresztény társaik is, kétféleképpen tehetek szert zsákmányra. Először is a tengeren kereskedelmi hajókat támadtak meg, és annak utasait, legénységét és rakományát saját kikötőjükbe vitték. Továbbá az ellenséges partokat rabolták ki zsákmány után kutatva. A legjelentősebb zsákmányt az emberek jelentették.³⁵ Emanuel D'Arandát, aki éppen Spanyolországból kívánt hazahajózni, a tengeren fogták el a kalózok 1640-ben, akiket egyébként egy angol renegát vezetett.³⁶

D'Aranda és sok más társának példáján jól látható, hogy a tengeren való utazás számos veszélyt rejtett magában. Előfordult az is, hogy egy korzáró éppen úgy áldozattá válhatott, mint egy keresztény utazó.³⁷ A D'Arandát fogságba ejtő angol renegát megállapítása szerint: „*Nyugalom barátom, ez a háború következménye: ma neked, holnap nekem.*”³⁸

Az elfogott és otthonából elhurcolt keresztények számának megállapításához több forrással is rendelkezünk. A pontos szám meghatározása azonban szinte lehetetlen, mivel sem Algírban, sem Tuniszban nem vezettek hivatalos nyilvántartást az elfogott keresztények számáról.³⁹ Meglévő forrásaink: a szabadító szerzetesek beszámolóí, volt rabszolgák írásai és diplomataik jelentései alapján rekonstruálhatjuk a keresztény rabok számát Észak-Afrikában. Diego de Haëdo bencés szerzetes állítása szerint Algír 100 ezer fős lakosságának negyede keresztény rabszolga volt.⁴⁰ Körülbelül hatvan évvel később, 1640-ben D'Aranda 30–40 ezer fő közöttire becsülte ezt a számot, és hozzátette, hogy a rabszolgák mindenféle nemzetből származtak.⁴¹ Dan szerint Algírban a 17. század közepén körülbelül 25 ezer keresztény raboskodott.⁴²

33 Braudel, 1987. 934.

34 Algír: a Mediterráneum nyugati medencéje (Mallorca, Szardínia, Korzika, Itália) és az Atlantikum; Tunisz: Észak-Afrika és Kréta között, illetve Kréta és Morea között; Tripoli: Szicília keleti partjai és a Levante. Earle, 1970. 56.

35 A leggyakrabban alkalmazott hajótípus a gálya és annak különböző változatai voltak (galleot, petacchio, xcebec stb.). Ezen hajótípusokat evezővel szerelték fel, melynek meghajtásában elsősorban a rabszolgák játszottak döntő szerepet.

36 Aranda, D', 1662. 8.

37 A rabszolgapiacokon a váltságdíj összegét tekintve a legértékesebb személyek a raiszok és a máltai lovagok voltak. A rabszolgák árjaihoz Máltán: Muscat, 1997. 205.

38 „*Patience frere, c'est la fortune de guerre: aujourd'hui pour vous, & demain pour moy.*” Aranda, D', 1662. 8.

39 Pennell, 1998. 63.; Davis, 2003. 8.; Bachouch, 1975. 128.

40 Clissold, 1977. 53.; Haëdo, de, 1612/d. 8.; Haëdo, de, 1998. 55.

41 Davis, 2003. XVIII.; Aranda, D', 1666. 99.

42 Dan, 1646. 320.

Algírhoz hasonlóan a többi muzulmán kormányzóságban sem volt más a helyzet a keresztény rabszolgák számát tekintve. Ismétetlen Dan adatait véve alapul, Tuniszban 7 ezer, Szaléban (kikötőváros a Marokkói Királyság területén) 1500, míg Tripoliban 400–500 keresztény raboskodott 1634-ben.⁴³ A rabszolgák teljes számát 36 ezerben határozta meg ugyanebben az évben. Emellett a szerzetes D'Arandához hasonlóan megjegyezte, hogy a rabszolgák a keresztény világ minden tájáról érkeztek: „*Ami a mindkét nemből való rabszolgákat illeti, akik manapság a Barbarikumban tartózkodnak, nagy számban vannak minden keresztény nemzetből, mint például angolok, itáliaiak, spanyolok, angolok, németek, flamandok, hollandok, görögök, magyarok [kiemelés tőlem – P. Zs.], lengyelek, szlávok, oroszok és így tovább. Számításaim szerint ezen szegény rabok száma körülbelül eléri a harminchatezer főt. Ezen adatra a helyszínen történt számolásom alapján és a korzáró városokban élő keresztény konzulok nekem juttatott és küldött listái alapján jutottam.*”⁴⁴ A szerzetes állítása szerint minden várost alapul véve Észak-Afrikában körülbelül egymillió keresztény élt rabláncon a 16–17. században.⁴⁵ Dan ezen adatát fenntartásokkal kell kezelünk, még akkor is, ha nem állt messze az igazságtól, hiszen a célja elsődlegesen az volt, hogy alamizsnát gyűjtsön a rabszolgák kiszabadításához.

Robert C. Davis amerikai történész, az Ohioi Állami Egyetem professzora kutatásai során részletesen elemezte a muzulmán kalózkodás és a keresztény rabszolgaság kapcsolatát. Többek között arra a következtetésre jutott, hogy az 1580–1680 közötti időszakban Algírban évente átlagban körülbelül 27 ezer keresztény rabszolga tartózkodott.⁴⁶ Emellett 2003-as monográfiájában a keresztény foglyok számáról azt állította, hogy 1530–1780 között (tehát szélesebb periódusban, mint Dannál) az egész Barbarikumban közel egymillió keresztényt tettek rabszolgává a muzulmánok.⁴⁷ A beszámoló és a kutatás alapján is arra a következtetésre juthatunk, hogy nagyszámú keresztény raboskodott Észak-Afrikában az 1530–1780 közötti években.

A muzulmán rabszolgák számának meghatározása, ha lehet, ennél is nehezebb, mivel róluk kevesebb forrással rendelkezünk, mint a keresztényekről. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Máltán a kora újkorban volt olyan év, hogy kétezer muzulmán „vendégeskedett” a rend rabszolgabörtöneiben. Ez a kétezer fős létszám igen jelentős, főleg ha a máltai szigeteken állandóan ott tartózkodó lovagok számát vesszük alapul. Az 1530–1798 közötti periódusban átlagosan 400–500 lovag élt Máltán.⁴⁸

43 Uo. 321.

44 „*Quant aux esclaves de l'un & de l'autre sexe, qui sont aujourd'hui en Barbarie, il y en a quantité de tous les pays chrétiens, comme de France, d'Italie, d'Espagne, d'Angleterre, d'Allemagne, de Flandre, de Hollande, de Grèce, de Hongrie, de Pologne, de Slavonie, de Russie, & ainsi des autres. Le nombre de ces pauvres captifs se monte à peu près à trente-six mille, selon le dénombrement qui j'en ai pu avoir sur les lieux, & les mémoires qui m'en ont été fournis & envoyés par les Consuls chrétiens, qui demeurent dans les villes corsaires.*” Dan, 1646. 320.

45 Uo. 319.

46 Davis, 2001. 108.

47 Davis, 2003. 23.

48 Hoppen, 1973. 116.

Miután a kalózok a tengeren vagy a szárazföldön fogságba ejtették a keresztényeket, valamelyik nagyobb rabszolgapiacra vitték őket. A leghíresebb muzulmán rabszolgapiac Algírban volt, ahol áruba is bocsátották a foglyokat. Egy hagyományos nap a piacon a rabok megvizsgálásával kezdődött, és ezt követte délután az árverés.⁴⁹ Reggel felmérték a foglyok fizikai állapotát. A procedura és később az árverés során emberekhez méltatlanul bántak velük. A vizsgálat során megnézték a félig meztelen rabok kezeit és fogait, ennek alapján megállapították, hogy milyen munkát tudnak majd végezni.⁵⁰

Az alapos vizsgálatot követően vette kezdetét az árverés. Az árverés lefolyásáról kitűnő képet kapunk D'Aranda beszámolójából. D'Aranda így emlékezett vissza saját árverésére: „Egy öreg és nagyon megfáradt árverező egy pálcával a kezében karon ragadott és körbevitt a piacon. (...) Ezt követően leültettek minket, és az öreg árverező az elsőt kiragadta a sorból, háromszor vagy négyszer körbejárta a piacot vele és azt kiabálta, hogy *Arrache, arrache, ami azt jelentette, hogy ki kínál többet.*”⁵¹ Végül, amikor D'Arandára került a sor, az így emlékezett vissza a történetekre: „Hallottam, hogy több ember pénzt ajánl, bár nem értettem, hogy mit mondanak. (...) Az összeg végül 200 patagon lett.”⁵² Végül a flamand nemes nem a legtöbbit licitáló személy vitte haza, ugyanis a pasának jogában állt megvenni bármilyen rabszolgát a végső ár kifizetése mellett. A pasa élt is a jogával, így megvett néhány személyt, azzal az árral, amit az árverésen ajánlottak értük. Így D'Aranda 250 másik társával együtt a pasa saját gályájának evezőse lett.⁵³

A rabszolgákat a különböző muzulmán városokban úgynevezett *bagnó*ban szállásolták el. A *bagno* több volt, mint egy egyszerű börtön. Ezen intézmény felépítése természetesen városonként különbözött, volt azonban egy közös vonásuk: nagyszámú keresztény rabszolgát tudtak elhelyezni bennük. Diego de Haëdo szerint az algíri *bagno* képes volt 500–2000 ember befogadására is.⁵⁴

A *bagnók* felépítését és az azokban történő eseményeket többek között D'Arvieux francia követ leírásából is ismerjük. „Belépve egy nagy tér vagy egy hosszú udvar tárul elénk, melyet boltok határolnak; ez a rabszolgákat szolgálja ki, azért hogy működtetni tudják fogadóikat. A boltok hátsó része több kisebb szobára oszlik, melyek többségét a különböző nemzetek papjai foglalják el, akik a rabszolgák gondját viselik. (...) A főkaput kora reggel nyitják ki és későn zárják be. Az udvar,

49 Earle, 1970. 76.

50 Uo.

51 „Un vieillard inventeur fort caduc, avec un baston á la main, me print par le bras, & me mena differents tours par ledit marché (...) Alors ils nous sirent tous asseoir, & ce vieillard inventeur prenoit le premier la route par le bras, marchant avec luy trois ou quatre fois alentour du marché, & criant, *Arrache, arrache*; ce qui veut dire, *Qui offre plus.*” Aranda, D', 1662. 13–14.

52 „J'entendois diverses personnes offrir de l'argent, sans entendre toutesfois ce qu'ils disoient (...) á la fin le marché fut fait pour deux cent patacons.” Aranda, D', 1662. 14–15. Az újkori pénzek értékének megállapítása és átváltása a számos forgalomban lévő valuta miatt meglehetősen nehéz. D'Arandánál 1 francia réal 1/10 patagont, míg 1 algír patagon 2,83 francia livre-t ért. A pénzek átváltásához és a rabszolgák áraihoz: Davis, 2003. VIII–XIII.

53 Earle, 1970. 78.

54 Haëdo, de, 1998. 218–219.

mely asztalokkal van berendezve, állandóan katonákkal, tengerészekkel és más lusta és kicsapongó emberekkel van tele, akik azért mennek oda, hogy bort igyanak, énekeljenek, dohányozzanak, vagy az üzletről beszéljenek. (...) Az udvar végén, a főkapuval szemben van a börtön nagy épülete, ami három részre van osztva: a középsőt mint templomot használják, a másik kettő pedig a rabszolgák szállása.”⁵⁵ Ez volt a tuniszi bagno leírása. A diplomata ennél sokkal borzasztóbbnak tüntette fel az algíri bagnet, mely szerinte „borzalmas látvány, olyan hely, ahol füst terjeng a körös-körül elterülő tűzhelyekről, illetve hangzavar, üvöltés, lökdösődés és felfordulás uralkodik mindenhol”.⁵⁶

D’Arvieux mellett D’Aranda szintén bemutatta az algíri bagnet. A rabszolgabörtönben számos nemzet alattvalóját látta, és érdeklődve hallgatta a holland, spanyol, francia tengerészek történeteit az Újvilágról és a Távol-Keletről.⁵⁷ Mint írja: „...szinte az összes rabszolga tengerész volt.”⁵⁸ A fentiek mellett irodalmi alkotásban, a *Don Quijoté*-ben is találunk leírást muzulmán bagnetéről. „S ha bár gyakran gyötört is bennünket az éhség s a ruhátlanság, sőt majdnem mindig, semmi sem kínozott annyira, mint az a hallatlan és hihetetlen kegyetlenkedés, melyet lépten-nyomon elkövetett a gazdám a keresztények ellen. Nem múlt el nap, hogy valakit föl ne akasztott volna (...) természete hozza magával, hogy az egész emberiség hóhéra legyen.”⁵⁹

Keresztények és renegátok

A keresztények, elsősorban a muzulmán kalózkodásnak és kalózkapitányoknak köszönhetően sajátos képet alakítottak ki Észak-Afrika városairól és lakosairól. Ehhez azonban hozzátartozik az, hogy a korzárók flottáit nem egy esetben volt keresztények, úgynevezett renegátok vezették.⁶⁰ A nyugati renegátoknak, vagy ahogyan Haëdo nevezi őket, a „*Turcs de profession*”-oknak⁶¹ köszönhető többek között az,

55 „On trouve en entrant une grande cour carrée ou oblongue, avec des magasins tout autour; ils servent aux esclaves pour tenir leurs cabarets. Le dessus de ces magasins est partagé en plusieurs petites chambres, qui sont occupées la plupart par les religieux de différentes nations, qui ont soin des esclaves. (...) La porte principale s’ouvre á la pointe du jour & se ferme fort tard. Les cours sont garnies de quantité de tables tout jour remplies de soldats, de gens de Marine, & autres gens desoevres ou débauchés, qui y vont boire du vin, chanter, fumer, ou traiter de leurs affaires. (...) Au bout de la cour opposé á la grande porte est le baigne ou prison des esclaves: c’est un grand batiment partagé en trois nefes comme la plupart de nos anciennes eglises; celle du milieu sert d’Eglise; le grand Autel est au bout, accompagné de deux autres autels aux cotes.” Arvieux, D’, 1735. IV. köt. 3–5.

56 „Ce sont des lieux d’horreur, ou la fumée des cuisines que l’on fait de tous cotez, le bruit, les cris, les coups & le tumulte regnent de toutes parts.” Uo. IV. köt. 229.

57 Earle, 1870. 85.

58 „...car presque tous les esclaves sont gens de mer.” Aranda, D’, 1662. 239.

59 Cervantes Saavedra, de, 2005. 545.

60 Például 1626-ban az algíri flotta 55 kapitánya eredetileg holland származású volt. De Groot, 1985. 132.; Heeringa, 1910. 976–977.

61 Haëdo a törökök kétféle kategóriáját különböztette meg Algírban. Először is léteztek a született törökök, akik felmenői török származásúak voltak (*Turcs de naissance*). A másik kategória az olyan személyeket jelentette, akik önként választották azt, hogy törökök lesznek (*Turcs de profession*). Ezen személyek elsősorban a renegátok sorából kerültek ki. Haëdo, de, 1998. 61–64.

hogy Algír, Tunisz, Tripoli és Marokkó (például Szalé városa) flottái jelentős technikai fejlődésen mentek keresztül a 17. században. Simon Simonsen (vagy valószínűsíthetően más néven Danser), a holland származású hajós ismertette meg a kalózokat a vitorlás tengeri hajózás fortélyaival.⁶²

A legeredményesebb muzulmán korzárók elsősorban a renegátok soraiból kerültek ki.⁶³ Angol oldalról a legjelentősebb ilyen renegát John Ward alias Yusuf raisz, míg holland oldalról Jan Janszoon volt.⁶⁴ Jan Janszoon, vagyis Murat raisz a technikai újításoknak köszönhetően az Atlantikumba is vezetett kalózkciókat. Murat nevéhez köthető a szaléi kalózok fosztogatása 1627-ben Izlandon.⁶⁵ A renegát hajóskapitányok megítélése muzulmán oldalról sem volt mindig pozitív. Az algíri pasák véleménye ezekről a személyekről az volt, hogy „ezek a renegátok (*Renegadoes*) se nem keresztények, se nem muzulmánok vagy zsidók! Nincsen egyáltalán sem hitük, sem vallásuk!”⁶⁶

A renegátok kategóriájának csupán egyik csoportját jelentették a kalózkapitányok az Oszmán Birodalomban, így Észak-Afrikában is. A rabszolgáknak is volt lehetőségük a muzulmán hitre való áttérésre, ami egyébként nagyban segítette a szabadságuk elnyerését. Van Krieken tanulmányában az iszlámra áttérő hollandok három kategóriáját különböztette meg: szakemberek, hajósinasok és nők.⁶⁷

A keresztény renegátok igen jelentős szerepet töltek be az észak-afrikai kormányzóságok gazdasági és politikai életében. Mint azt fentebb is láthattuk, az algíri kalózkapitányok és kormányzók között nem egy eredetileg nem is oszmán-török származású volt. A listában többek között találunk itáliai, görög, albán, spanyol, korzikai, francia, algíri zsidó és magyar származású raiszt is.⁶⁸ Magyar származású volt Dzsefár pasa is, aki 1580–1582 között Algír kormányzója volt.⁶⁹

A visszakeresztelkedés nagyon nehéz volt, mivel a keresztény államok – elsősorban Spanyolország és a Máltai Lovagrend – nem nézték jó szemmel alattvalóik eltévelyedéseit. Különböző vizsgálatoknak vetették alá a volt keresztényeket, hogy miért hagyták el vallásukat. Ezen vizsgálatokat leginkább a spanyol inkvizíció és a Máltán Birgu (Vittoriosa) városában működő római inkvizíció végezte el.⁷⁰ Bartolomé Bennassar és Lucile Bennassar francia történészek inkvizíciós iratokat dolgoztak fel munkájuk során. Eszerint 1550 áttért kereszténynek, többek között 27 magyar származású embernek bíróságon kellett számot adnia vallásváltásáról.⁷¹

62 Braudel, 1987. 935–936.

63 Clissold, 1877. 86–101; Lloyd, 1981; Krieken, van, 1993.

64 John Ward és Danser életéhez: Lloyd, 1981. 46–57.

65 Lewis, 1973.

66 „*Bou Culeh-ler ni Giaur, ni Mussulman, ni Chifout! On-ler-da Din-Imaun iokter./These Renegadoes are neither Christians, Mussulmans, nor Jews! They have no Faith, nor Religion at all!*” Morgán, 1728. 533.

67 Krieken, van, 1993. 54.

68 J. Nagy, 1998. 46.; Boyer, 1985. 97.

69 J. Nagy, 1998. 47–49.; Boyer, 1985. 97.

70 Ld.: Ciappara, 2001; Wettinger, 2002.

71 A dokumentumok igen jelentős forrásértékkel bírnak, mivel azokban pontosan feljegyezték az inkvizíció előtt megjelent személyek nevét, születési helyét, az áttérés körülményeit, foglalkozásukat stb. J. Nagy, 2006. 10.; Bennassar–Bennassar, 1989. 189–200.

Bizonyos esetben, ha egy renegát segítette a keresztény rabszolgákon, akkor nagy eséllyel reménykedhetett a bocsánat elnyerésében. Cervantesnél olvashatjuk, hogy a rabszolgákat egy áttért keresztény is segítette rabságuk során.⁷² Egy muzulmánnak viszont nehezebb volt áttérnie a kereszténységre. Egy muzulmán, ha sikeresen át is tért a kereszténységre, akkor sem tölthetett be olyan fontos funkciókat a keresztények társadalmában, mint például a megtért keresztények Algírban.⁷³

A szabadulás útjai

Nem minden keresztény rabszolga választotta vallása elhagyását. A szabadság elnyerésének egyéb útjai is voltak. Egyik ilyen lehetőség volt a szökéssel való próbálkozás. A Barbarikumból való szökés esélye meglehetősen kicsi volt, előfordultak azonban sikeres menekülések is.⁷⁴ Például Cervantes rabszolgája más esélyt nem látva szabadságának visszanyerésére, számos társával kalandos módon szökött meg Algírból.⁷⁵ A rabszolgák a szökésen kívül inkább abban bízhattak, hogy valaki szülőföldjükéről kiváltja őket. Reménykedhettek abban, hogy rokonaik segítik őket a szabadulásban. Különböző kereskedők, illetve bankok emberkeresedelemre specializálódtak, például Livornóban. Ilyen típusú kiváltásról magyar példával is rendelkezünk. Rudabányai A. Mátyás 1650–1678 között raboskodott Tuniszban, az ő levelén keresztül, melyet ismeretlen magyarországi jótevőjéhez írt, bepillantást nyerhetünk a korántsem egyszerű szabadulási procedúra folyamatába.⁷⁶

A foglyokkal és a családtagokkal emellett egyházi személyek is felvették a kapcsolatot. A keresztény világban a szabadítással hivatásszerűen foglalkozó egyházi rendek működtek. A leghíresebbek ezek közül a Szabadító Testvérek voltak. A rendet, amelyet 1198-ban III. Ince pápa is elismert egyházi szervezetként, 1192-ben hozta létre Jean de Matha provençe-i nemes.⁷⁷ A rend feladatai közé tartozott, hogy csökkentse a rabszolgák szenvedéseit a rabságban, segítse azok kiváltását, valamint hogy megmentse őket az iszlámra való áttéréstől. A kora újkorban az egyik legeredményesebb vagy inkább legismertebb szerzetes a korábban már említett Pierre Dan volt. Dan három társával 1634-ben érkezett Algírba azért, hogy tárgyaljon a rabszolgák szabadon bocsátásáról. A misszió eredményeképpen 42 főt sikerült kiváltaniuk.⁷⁸ A rend hosszú története során összesen 30 720 embert váltottak ki 363 misszió során.⁷⁹

72 Cervantes Saavedra, de, 2005. 548–549., 553–557.

73 Például Máltán a megtért muzulmánoknak, hiába lettek keresztények, éjszakára vissza kellett térniük a rabszolgabörtönbe, emellett nappal is meg kellett különböztetniük magukat a keresztényektől. Earle, 1970. 168–178.

74 Uo. 85.

75 Cervantes Saavedra, de, 2005. 557–582.

76 J. Nagy, 2006. 11. A levél szövegét: ld.: Tanka [Sipos], 1989. 147–151.

77 Lloyd, 1981. 120–121.; Weiss, 2011. 12.

78 Lloyd, 1981. 29.

79 Uo. 121.

A jótékonyság, az adó és a rokonok segítsége nem mindig volt elég, így a rabszolgáknak a szabadulásukhoz szükséges pénzt maguknak kellett előteremteniük.⁸⁰ A fogságban lévő személyek Észak-Afrikában a legkülönbözőbb munkákat vállalhatták. A pénznek, amit kaptak, bizonyos részét megtarthatták. Ahogyan D'Arandánál olvashatjuk, nem volt olyan szakma, amit nem lehetett kitanulni: „*Nincs jobb iskola az algíri bagnónál, hogy megtanuljuk, hogyan kell élni a világban.*”⁸¹

A keresztény államok, elsősorban Anglia, Hollandia és Franciaország is igyekeztek alattvalóikat kiszabadítani a rabságból. A 17–18. században számos szerződés jött létre ezen államok és a kormányzóságok között.⁸² A kapcsolatok felvételének kezdete az Oszmán Birodalommal kötött *ahdnamékhoz* vagy kapitulációkhoz köthető.⁸³ Az egyes államok különböző módon reagáltak a kalózkérdésre. A hollandok a békés, tárgyalásos megoldást részesítették előnyben, és elfogadták azt, hogy rendszeresen adóval váltsák meg a békét. Anglia ezzel szemben olykor a fegyveres megoldást választotta.⁸⁴ Franciaország még az angoloknál is brutálisabb utat választott a kalózkérdés megoldására. Az Algír és Tunisz ellen 1682-ben és 1683-ban indított hadműveletek inkább voltak városostromok, mint tengeri csaták.

*

A keresztény források csoportjai közül viszonylag a legobjektívabbakat a konzulok és állami követek beszámolóí jelentik. A volt rabszolgák elbeszéléseit és a szabadító szerzetesek beszámolóit fenntartásokkal és forráskritikával kell kezelnünk. Mindkét forráscsoport szerzőinek írásaik elkészítése során megvoltak a maguk céljai és érdekei. A trinitárius papok, mint amilyen Pierre Dan is, a lehető legkomorabb képet igyekeztek mutatni a rabszolgaságban élő keresztények helyzetéről. A szerzetesek többé-kevésbé reális adatokat írtak a rabszolgák számáról, ahogyan az Robert C. Davis kutatásai alapján is kiderül. Mindezek mellett időnként ők is túlzó adatokat közöltek. A hivatalos állami jelentések szerzőit, mint amilyen Thomas Hees vagy Thomas Baker, országuk politikai és kereskedelmi érdekeinek szem előtt tartása jellemezte.

80 Earle, 1970. 87.

81 „...*qu'il n'est point de meilleure Université que le Baing [bagnio] d'Alger, pour apprendre le monde à vivre.*” Aranda, D', 1662. 239.

82 Panzac, 2005. Függelék: Szerződések a Maghreb és a Nyugat között (1605–1830). 335–337. A szerződések szövegéhez ld.: Rouard de Card, 1906; Chalmers. 1790; Mehdi, 2011.

83 Panzac, 2005. 27.; Braudel, 1987. 670.; Fisher, 1957. 319–321.

84 Például 1675-ben Narbrough angol admirális vette blokádn alá Tripolit, mely során elpusztította a muzulmán flotta egy részét. A békeszerződést 1676 márciusában kötötték meg. Panzac, 2005. 32–33.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Aranda, D'

1662 Aranda, Emanuel, D': *Relation de la Captivité & Liberté du sieur Emanuel D'Aranda, jadis esclave á Alger...* Bruxelles, 1662.

1666 Aranda, Emanuel, D': *The History of Algiers and its Slavery*. Ed.: Davies, John. London, 1666.

Arvieux'D

1735 Arvieux, Laurent, D': *Mémoires du Chevalier d'Arvieux, envoyé extraordinaire du Roy a la Porte, consul d'Alep, d'Alger, de Tripoli...* Ed.: Labat, Jean Babtiste. I–VI. köt. Paris, 1735.

Boccaccio

1980 Boccaccio, Giovanni: *Dekameron*. Bp., 1980.

Bousquet–Bousquet–Mirandolle

1957 Bousquet, Georges Henri–Bousquet–Mirandolle, Gertrud Wilhelmine: Thomas Hees. *Journal d'un voyage à Alger (1675–1676)*. In: *Revue Africaine*, 101. (1957) 85–128.

Cervantes Saavedra, de

2005 Cervantes Saavedra, Miguel, de: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Bp., 2005.

Chalmers

1790 Chalmers, George: *A Collection of Treaties Between Great Britain and Other Powers*. I. köt. London, 1790.

Dan

1646 Dan, Pierre: *Histoire de la Barbarie et de ses corsaires, des royaumes, et des villes d'Alger, de Tunis, de Salé, & de Tripoly...* Paris, 1646.

Defoe

1960 Defoe, Daniel: *Robinson Crusoe – Yorki tengerész élete és különös, meglepő kalandjai*. Bp., 1960.

Haëdo, de

1612/a Haëdo, Diego, de: *Diálogo del la captividad*. Valladolid, 1612.

1612/b Haëdo, Diego, de: *Diálogo de los mártires*. Valladolid, 1612.

1612/c Haëdo, Diego, de: *Diálogo de los morabutos*. Valladolid, 1612.

1612/d Haëdo, Diego, de: *Topografía e historia general de Argel*. Valladolid, 1612.

1870–1871 Haëdo, Diego, de: *Topographie et histoire générale d'Alger*. In: *Revue Africaine*, 14–15 (1870–1871). 364–375., 90–111.

1998 Haëdo, Diego, de: *Topographie et histoire générale d'Alger*. Saint-Denis, 1998.

Morgan

1827 Morgan, Joseph: *A complete history of Algiers. To which is prefixed, an epitome of the general history of Barbary, from the earliest times: interspersed with many curious remarks and passages, not touched on by any writer whatever*. II. köt. London, 1728.

Pennell

1989 *Piracy and Diplomacy in the Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677–1685*. Ed.: Pennell, C. R. London, 1989.

Rouard de Card

1906 Rouard de Card, Edgard: *Traité de la France avec les pays de l'Afrique du nord: Algérie, Tunisie, Tripolitanie, Maroc*. 1906.

Tanka [Sipos], 1989.

Tanka Endre [Sipos Gábor]: Rudabányai A. Mátyás levele Tuniszból, 1678. december 1. In: *Lymbus füzetek*, 6. Szeged, 1989. 147–156.

2. Szakirodalom

Abun Nasr

1982 Abun Nasr, Jamel: The Tunisian State in the Eighteenth Century. In: *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 33. (1982) 33–66.

Atauz

2008 Atauz, Ayse Devrim: *Eights Thousand Years of Maltes Maritime History: Trade, Piracy, and Naval Warfare in the Central Mediterranean*. Gainsville, 2008.

Bachrouch

1975 Bachrouch, Taoufik: Rachat et libération des esclaves chrétiens à Tunis au XVIIe siècle. In: *Revue Tunisienne de Sciences Sociales*, 11. (1975) 121–162..

Bennassar

1989 Bennassar, Bartolomé–Bennassar, Lucile: *Les chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats. XVe–XVIIe siècle*. Paris, 1989.

Blondy

2003 Blondy, Alain: *Bibliographie du monde méditerranéen: Relations et échanges (1453–1835)*. Paris, 2003.

Bono

1964 Bono, Salvatore: *I corsari barbareschi*. Torino, 1964.

2000 Bono, Salvatore: *Les corsaires en Méditerranée*. Paris, 2000.

2009 Bono, Salvatore: *Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 2009.

Boyer

1985 Boyer, Pierre: Les renégats et la marine de la Régence d'Alger. In: *Revue de l'Occident Musulmane et de la Méditerranée*, 39. (1985) 93–106.

Braudel

1987 Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. II. köt. Bp., 1987.

Ciapparra

2001 Ciapparra, Frans: *Society and the Inquisition in Early Modern Malta*. San Gwann, 2001.

Clissold

1977 Clissold, Stephen: *The Barbary Slaves*. London, 1977.

Davis

2001 Davis, Robert C.: Counting European Slaves on the Barbary Coast. In: *Past and Present*, 172. (2001) 87–124.

2003 Davis, Robert C.: *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, The Barbary Coast, and Italy, 1500–1800*. Basingstoke, 2003.

De Groot

1985 De Groot, Alexander H.: Ottoman North Africa and the Dutch Republic in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 39. (1985) 131–147.

Earle

1970 Earle, Peter: *Corsairs of Malta and Barbary*. London, 1970.

Eickhoff

2010 Eickhoff, Ekkehard: *Velençe, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)*. Bp., 2010.

Fisher

1957 Fisher, Godfrey: *Barbary Legend; War Trade, and Piracy in North Africa, 1415–1830*. Oxford, 1957.

Fodor

1999 Fodor Pál: Máltai kalózkodók, török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején. In: *Történelmi Szemle*, 41. (1999) 3–4. sz. 369–389.

Heeringa

1910 Heeringa, K: *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*. I. köt. Hague, 1910.

Hoppen

1873 Hoppen, Alison: The Finances of the Order of St John of Jerusalem in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Europe Studies Review*, 3. (1973) 2. sz. 103–119.

J. Nagy

1998 J. Nagy László: Magyar származású kormányzó Algírban, 1580–1582. In: *Világtörténet*, 20. (1998) 1–2. sz. 45–49.

2006 J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség*. Szeged, 2006.

Julien

1870 Julien, Charles-Andre: *History of North Africa: Tunisia, Algeria, Morocco: From the Arab Conquest to 1830*. London, 1970.

Krieken, van

1976 Krieken, Gérard, van: Trois représentants hollandais à Tunis (1616–1628). In: *Revue de l'Institut Des Belles Lettres Arabes*, 137. (1976) 41–71.

1993 Krieken, Gérard, van: Renégats néerlandais en Afrique du Nord aux XVIIe et XVIIIe siècles. In: *Les Cahiers de Tunisie*, 46. (1993) 49–63.

Lane-Poole

1890 Lane-Poole, Stanley: *The Story of the Nations. The Story of the Barbary Corsairs*. New York, 1890.

Lewis

1973 Lewis, Bernard: Corsairs in Iceland. In: *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 15–16. (1973) 139–144.

Lloyd

1981 Lloyd, Christopher: *English Corsairs on the Barbary Coast*. London, 1981.

Maameri

2008 Maameri, Fatima: *Ottoman Algeria in Western Diplomatic History with Particular Emphasis on the Relation with the United States of America, 1776–1816*. PhD-disszertáció.

2008. <http://bu.umc.edu.dz/theses/anglais/MAA1018%20.pdf> A hozzáférés ideje: 2012 decembere.

Mehdi

2011 *Cahiers des archives. Traités et accords conclus entre la Tunisie et les puissances occidentales (1626–1955)*. Ed.: Mehdi, Jerad. Tunis, 2011.

Mercier

1871 Mercier, Ernest: Ethnographie de l'Afrique septentrionale: notes sur l'origine du peuple berbère. In: *Revue Africaine*, 15. (1871) 420–433.

Muscat

1997 Muscat, Joseph: The Maltese Corso. In: *Méditerranée, mer ouverte*. Eds.: Villain-Gandossi, Christiane–Durteste, Louis–Busuttil, Salvino. I. köt. Aix-en-Provence, 1997. 191–208.

Naylor

2009 Naylor, Philip Chiviges: *North Africa: a History from Antiquity to the Present*. Austin, 2009.

Panzac

2005 Panzac, Daniel: *Barbary Corsairs: The End of a Legend 1800–1820*. Leiden–Boston, 2005.

Pennell

1998 Pennell, C. R.: Who Needs Pirate Heroes? In: *The Northern Mariner/Le Marin du Nord*, 8. (1998) 2. sz. 61–79.

Pignon

Pignon, Jean: La Milice des Janissaires de Tunis au Temps des Deys 1590–1660. In: *Les Cahiers de Tunisie*, 15. (1956) 301–326.

Playfair

1884 Playfair, Robert Lambert: *Scourge of Christendom: Annals of British Relations with Algiers...* London, 1884.

Sebag

1989 Sebag, Paul: *Tunis au XVIIe siècle – Un cité barbaresque au temp de la course*. Paris, 1989.

Watts

1891 Watts, Henry Edward: *Life of Miguel de Cervantes*. London, 1891.

Weiss

2011 Weiss, Gillian: *Captives and Corsairs. France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*. Stanford, 2011.

Wettinger

2001 Wettinger, Godfrey: *Slavery in the Islands of Malta and Gozo ca. 1000–1812*. San Gwann, 2002.

Wilson

Wilson, David: *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*. http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey%281581-1860%29-D_Wilson.pdf. A hozzáférés ideje: 2012 decembere

Wolf

1979 Wolf, John B: *The Barbary Coast - Algiers Under the Turks 1500 to 1830*. New York, 1979.

ZSOLT PALOTÁS

CHRISTIAN SLAVES IN BARBARICUM. SOURCES ON THE HISTORY OF THE MUSLIM PIRACY IN THE 16TH–18TH CENTURIES

During the 16–18th century a significant number of Christians lived in North Africa, either voluntarily or forcibly. The study examines one aspect of the history of the Early Modern Mediterranean, mainly through Christian primary sources and secondary literature. The 17th century was the golden age of piracy, not only in the New World, but also in Europe. The Christian world was well linked to the Islamic one thanks to the corsairs of the Regency of Algiers, Tunis, Tripoli and the Kingdom of Morocco. Some Christian sources, such as the accounts of the former slaves (Diego de Haëdo, Cervantes), or the writings of the Trinitarians (Pierre Dan) – showed a negative picture of these territories and villages. This was due to the fact that Christians had been held as slaves there. The official government reports written by consuls (Thomas Baker) and ambassadors (Laurent D'Arvieux) were characterized by a certain level of impartiality because they tried to protect the interest of their kingdom.

Helyreigazítás

A *Világtörténet* 2012/3–4. számában, Csaplár-Degovics Krisztián–Demeter Gábor: „Társadalmi konfliktusok a Skopjei szandzsák területén” című tanulmányában pontatlanul jelent meg az első lábjegyzet. A jelen tanulmány ötletadója, egyben módszertani forrása Eva Anne Frantz: *Gewalt als Faktor der Desintegration im Osmanischen Reich – Formen von Alltagsgewalt im südwestlichen Kosovo in den Jahren 1870–1880 im Spiegel österreichisch-ungarischer Konsulatsberichte. Südost-Forschungen*, 68. (2009) 184–204. című tanulmánya. Frantz jelenleg készülő disszertációjában az együttélés és az erőszak különböző formáit vizsgálja a Koszovói vilajetben (Muslime und Christen im spätosmanischen Kosovo. Lebenswelten und soziale Kommunikation in den Anfängen eines ethnonationalistischen Konflikts, 1870–1913). A témával kapcsolatban lásd még Eva Anne Frantz: *Violence and its Impact on Loyalty and Identity Formation in Late Ottoman Kosovo: Muslims and Christians in a Period of Reform and Transformation. Journal of Muslim Minority Affairs*, 29. (2009) 4. sz. 455–468.

Jelen tanulmányhoz a bécsi levéltári források feltárása az Osztrák Tudományos Akadémia FWF Projekt Nr. P 21477-G18 (Politics and Society in Late Ottoman Kosovo 1870–1913) projektjének keretein belül történt meg (projektvezető: Oliver Jens Schmitt professzor; főmunkatárs, a kutatás vezetője: Eva Anne Frantz). Csaplár-Degovics Krisztián a projektben 2010-ben és 2011-ben 1-1 hónapot dolgozott szerződéses, részmunkaidős kutatóként. A szófia levéltári kutatást az akadémiai csereprogram keretein belül a Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság, míg a könyvtári kutatást és az írást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta. A pontatlanságért Csaplár-Degovics Krisztián ezúton is elnézést kér a Tisztelt Olvasótól.

ZSOLT PALOTÁS

CHRISTIAN SLAVES IN BARBARICUM. SOURCES ON THE HISTORY OF THE MUSLIM PIRACY IN THE 16TH–18TH CENTURIES

During the 16–18th century a significant number of Christians lived in North Africa, either voluntarily or forcibly. The study examines one aspect of the history of the Early Modern Mediterranean, mainly through Christian primary sources and secondary literature. The 17th century was the golden age of piracy, not only in the New World, but also in Europe. The Christian world was well linked to the Islamic one thanks to the corsairs of the Regency of Algiers, Tunis, Tripoli and the Kingdom of Morocco. Some Christian sources, such as the accounts of the former slaves (Diego de Haëdo, Cervantes), or the writings of the Trinitarians (Pierre Dan) – showed a negative picture of these territories and villages. This was due to the fact that Christians had been held as slaves there. The official government reports written by consuls (Thomas Baker) and ambassadors (Laurent D'Arvieux) were characterized by a certain level of impartiality because they tried to protect the interest of their kingdom.

Helyreigazítás

A *Világtörténet* 2012/3–4. számában, Csaplár-Degovics Krisztián–Demeter Gábor: „Társadalmi konfliktusok a Skopjei szandzsák területén” című tanulmányában pontatlanul jelent meg az első lábjegyzet. A jelen tanulmány ötletadója, egyben módszertani forrása Eva Anne Frantz: *Gewalt als Faktor der Desintegration im Osmanischen Reich – Formen von Alltagsgewalt im südwestlichen Kosovo in den Jahren 1870–1880 im Spiegel österreichisch-ungarischer Konsulatsberichte. Südost-Forschungen*, 68. (2009) 184–204. című tanulmánya. Frantz jelenleg készülő disszertációjában az együttélés és az erőszak különböző formáit vizsgálja a Koszovói vilajetben (Muslime und Christen im spätosmanischen Kosovo. Lebenswelten und soziale Kommunikation in den Anfängen eines ethnopolitischen Konflikts, 1870–1913). A témával kapcsolatban lásd még Eva Anne Frantz: *Violence and its Impact on Loyalty and Identity Formation in Late Ottoman Kosovo: Muslims and Christians in a Period of Reform and Transformation*. In: *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29. (2009) 4 sz. 455–468.

Jelen tanulmányhoz a bécsi levéltári források feltárása az Osztrák Tudományos Akadémia FWF Projekt Nr. P 21477-G18 (Politics and Society in Late Ottoman Kosovo 1870–1913) projektjének keretein belül történt meg (projektvezető: Oliver Jens Schmitt professzor; főmunkatárs, a kutatás vezetője: Eva Anne Frantz). Csaplár-Degovics Krisztián a projektben 2010-ben és 2011-ben 1-1 hónapot dolgozott szerződéses, részmunkaidős kutatóként. A szófiai levéltári kutatást az akadémiai csereprogram keretein belül a Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság, míg a könyvtári kutatást és az írást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta. A pontatlanságért Csaplár-Degovics Krisztián ezúton is elnézést kér a Tisztelt Olvasótól.